

DOSYA-DERLEME**AKADEMİK ETİK SORUNLAR**

Osman HAYRAN*

"İnsanın ahlaksal bir hayvan olduğu söylenebilir" diyor Howard Selsam. "Başka hiç bir varlık ahlaksal yargılara varmaz. Hayvanlar ülkesinin bütün öteki üyeleri yaptıklarını basitçe yaparlar ve her şey orada biter. Ama en ilkel insanlar bile davranış standartlarını haklı çıkarmak için nedenler ve kanıtlar ileri sürerler... İnsanlar sürekli olarak "doğru" ve "iyi"nin arayışı içerisinde." (Selsam, H; 1995:)

Aslında akademik etik sorunları incelerken akademik hayatın eğitim-öğretim alanı ile bilimsel çalışma alanındaki etik sorunları ayrı ele almak ve üzerlerinde ayrıntılı durmak daha doğrudur. Ancak bu iki işlevin birbiri ile yakından ilişkili olması ve bu tür konuların ülkemizde yeni yeni ele alınıyor olması nedeni ile bu yazıda birlikte incelenmeleri uygun görülmüştür.

Öğrencilerin üniversite yaşamlarında uyması istenilen etik kurallar da akademik etik kavramı içerisinde değerlendirilmekte ve üniversite kataloglarında buna önemli yer ayrıldığı dikkati çekmektedir (John Hopkins University 1998; University of Colorado at Boulder 1998; School of Public Health Johns Hopkins University 1998). Akademik yaşam açısından önemli olan bu konuya da, bu yazının amacını aşığından girilmemiştir.

Herhangi bir "iş" in "meslek" olabilmesi için gereken koşullardan birisi, o iş ile bireye veya topluma hizmet sunulurken "etik" temellerinin olmasıdır (Hannay DR; 1988:191). Etik temelleri ve kuralları olmayan bir mesleğin saygınlığını ve özerkliğini koruyabilmesi mümkün değildir (Hammer VN; 1998). Nitekim, insanlık tarihinin en eski uğraş alanları olan tıp ve hukuk alanındaki mesleklerin en gelişmiş etik kurallara sahip olduğu dikkati çekmektedir.

Sözlük anlamı ile "etik", "iyi ve kötünün ne olduğu ve ahlaki anlamdaki görev ve zorunluluklar ile uğraşan disiplin" anlamına gelmektedir (Webster's New Collegiate

Dictionary; 1975). Başka bir deyişle etik, insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalıdır. Çok yakından ilişkili olan etik ve ahlak kavramları arasındaki temel ayrım, etik teriminin, genel olarak ahlaki konu alan disiplini belirtmesidir. Etik bu anlamda ahlak felsefesi ile eşanlamı sayılmaktadır (AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi; 1988: 340). "Ahlak" ise, "insanların toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla başvurulan kurallar dizgesi, başka insanların davranışlarını olumlu ya da olumsuz biçimde yargılamakta kullanılan ölçütler bütünü" olarak tanımlanmaktadır (AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi; 1988:201).

Hekimlik ve avukatlık gibi eski mesleklerin herhangi bir kuruma bağlı olmaksızın "serbest" ya da "özel" olarak ta hizmet sunuyor olması nedeniyle zaman içerisinde etik kurallara ihtiyaç duyulduğu ve bu kuralların kendi meslek örgütleri tarafından düzenlendiği görülmektedir. Toplumsal açıdan en az bunlar kadar önemli olan, bilimsel araştırma ve öğrenci eğitimi ile uğraşan öğretim üyesi mesleğinin "serbest" ya da "özel" meslek olma yönü olmaması nedeniyle etik kurallarına gerek olmadığı, çünkü her öğretim üyesinin görev yaptığı kurumun kurallarına uymakla yükümlü olduğu söylenebilir. Üstelik etik kuralların felsefi yönü olması nedeniyle her an tartışmaya ve değişime açık olduğu ve bu tür kurallar ile kişileri "iyi" ya da "doğru"ya yönlendirmenin mümkün olamayacağı da ileri sürülebilir.

Gerçekten de objektif ahlakın söz konusu olduğu durumlar için bazen yazılı hukuk kuralları bulunmakla birlikte, sübjektif ahlakın söz konusu olduğu durumları hukuk kuralları ile düzenlemek mümkün olamamaktadır. Bunun yerine doğru davranışları teşvik eden, yanlış davranışları cezalandıran disiplin kurallarının konulmasının daha etkili olacağı - ki ülkemizdeki yüksek öğretim kurumlarındaki uygulama budur- savunulabilir. Ancak etik kuralları olmayan mesleklerin özerkliğini koruyamayacağı, öğretim üye-

* Prof.Dr., Marmara Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı AD

liğinin özerkliğe en çok gereksinimi olan mesleklerden birisi olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Etik kuralların bulunması o meslek mensubunun bireysel olarak davranışlarını düzenleme yolunda etkili bir güvence olmasa bile etik kuralların varlığı bu tür düzenlemelerin olabilirliğini arttıracaktır (Chalk R, Frankel MS, Chafer SB;1980).

Etik Yaklaşımlar:

Deontoloji:

Kelime anlamı ile "Deontoloji", "ödev-bilim" anlamına gelmektedir. Bu yaklaşıma göre etik kavramlar, bir toplumda kabul gören davranışları tanımlayan kurallardan oluşur. Başka bir deyişle, ait olduğumuz toplum içerisinde bizim davranışlarımızın nasıl olması gerektiğine ilişkin kurallar vardır ve bizim ödevimiz bunlara uymaktır. Örneğin, yalan söylenmemeli, hırsızlık yapılmamalı, başkalarına zarar verilmemelidir.

Teleoloji:

"Teleoloji"nin sözlük anlamı "olayların önceden kabul edilmiş nedenlerle değil, hizmet ettikleri amaç ile açıklanması"dır. Bu yaklaşıma göre bir davranışın doğruluğuna karar vermek için sonucuna bakmak gereklidir. Eğer sonuç "doğru", "iyi" ya da "yararlı" ise davranış "doğru"dur. Teleolojinin yaygın olarak bilinen bir dalı "yararcılık"tır. Buna göre bazı eylemlerimizin sonucunda biz ya da başkaları için "yarar" oluşuyorsa, bu eylemler "doğru" eylemlerdir.

Deontolojik yaklaşımlar, eylemlerimizi nedenden sonuca doğru değerlendirir iken, teleolojik yaklaşımlar sonuçtan nedene doğru değerlendirmektedir. Her iki grup yaklaşımın da kendi içerisinde tutarsızlıkları ve yetersizlikleri bulunmaktadır. Deontolojik yaklaşımda, kuralların katılığı sakınca oluşturmakta, teleolojik yaklaşımda ise, çoğunluğun yararı ve değerleri yanında azınlığın yarar ve değerlerinin ihmal edilme riski ortaya çıkmaktadır.

Eylemlerimizin amacı ve ahlaki yönden değerlendirilmesi konusunda Doğu ve Batı felsefelerinin farklı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. Batı felsefesi, bireysel eylemlerden hareketle sosyal iyiliğe ulaşmaya çalışırken, Doğu felsefesi, sosyal bütünlükten ve ortak iyilerden hareketle bireye yönelmektedir.

Batı'nın etik anlayışı "bencillik"ten, "bireysel çıkarlar"dan hareketle ve bunlardan arınmaya, toplumun ortak çıkarları için uzlaşmaya gitmesiyle gelişme göstermiştir. Başlangıçta bireysel mutluluk ve çıkarlara dayanan ahlaki değerler daha sonra "haklar" temelinde ele alınmış ve son aşamada da "ödevler" kavramı ile topluma hizmete yönelmiştir.

Doğunun etik anlayışını ise "kyosei" kavramı ile özetlemek mümkündür. "Kyo" (birlikte çalışma) ve "sei"

(hayat) sözcüklerinden oluşan bu terim, "ortak iyiler için birlikte yaşamak ve çalışmak" şeklinde tanımlanabilir. Canon firması yönetim kurulu başkanı Ryuzaburo Kaku'nun deyişleriyle, "Kyosei, farklı kültürlerle hoşgörü ile yaklaşım farklılıkları kabullenmemiz halinde bize birlikte, mutlu yaşama olanağı sağlayacaktır. Başka bir deyişle, kyosei'nin amacı insanların gerçekten mutlu olması, ortak iyilere ulaşmak ise bunu başarmanın yoludur. Matematiksel yaklaşımla, dünyayı daha iyi hale getirmek için 'ortak iyiler' gerekli koşul, 'kyosei' ise bunu gerçekleştirecek yeterli koşuldur (Goodpaster KE;1996).

Yaklaşım ne olursa olsun "doğru" ve "yanlış"a ilişkin kişisel bakış açımız büyük ölçüde içinde yaşadığımız toplum tarafından şekillendirilmektedir. Bu toplum, tüm yurttaşlar, aile çevresi, okul ya da iş ortamı olabilir. Kişisel deneyimlerimiz bireysel ahlaki, ortak deneyimlerimiz ise toplumsal etik'i şekillendirmektedir. Benzer şekilde, ortak meziyetlerimiz ve ayıplarımız, içinde bulunduğumuz örgütün etiğini şekillendirecektir (Teale MW;1998:Part 1).

Özellikle iş hayatında pazar koşulları ile resmi düzenlemeler, işlerin akışını sağlamak için gerekli ancak yeterli değildir.

Neden Akademik Etik?

Bu sorunun yanıtını vermek için önce üniversitelerin toplum açısından anlamına ve akademik hayatın önemine değinmek gerekir. Yükseköğretimin ve üniversitelerin toplum içindeki rolünü ve anlamını 1997 yılında İngiltere için hazırlanan Dearing Raporundaki ifadelerle özetlemek mümkündür. Buna göre yükseköğretim, bir dizi akademik faaliyetler ve ilkelerden oluşmaktadır. Bunlar (Dearing R;1997):

- Gerçeği arayıp bulma yükümlülüğü,
- Bilgiyi paylaşma sorumluluğu,
- Düşünce ve ifade özgürlüğü,
- Eldeki delillerin ciddi şekilde analizine ve gerekçelere dayanan söylem,
- Alternatif görüşleri dinleme ve bunları dayandığı değerlere göre yargılama konusunda isteklilik,
- Kişisel bir söylemin, tartışmanın başkalarının nasıl algılanacağını dikkate alma,
- Farklı bulgu ve uygulamaların etik etkilerini göz önünde bulundurma yükümlülüğü, şeklindedir.

Dearing Raporuna göre üniversitelerin başlıca hedefleri şu şekilde olmalıdır:

- Bireylerin yeteneklerinin en üst düzeye çıkarılmasına olanak sağlamak,
- Bilgiyi ve anlayışı geliştirmek,
- Ekonominin ihtiyaçlarına hizmet etmek,
- Demokratik ve çağdaş bir toplum oluşmasına katkıda bulunmak.

Başka bir deyişle üniversiteler, öğrencilerin, kendi yollarına devam etmeden önce öğretmenler ve eğiticiler ile buluştukları bir limandır. Bu limanda rota ayrıntılı olarak gözden geçirilir, hedefe varmak için gereken eksikler tamamlanır.

Yapılan işin niteliği nedeniyle üniversiteler ve akademik yaşam, etik sorunlara yatkın, eleştirilere açıktır. Özellikle son yıllarda gelişen iletişim teknolojileri ile kurumlarda olup biten her şeyin kamuoyu tarafından izlenebilmesi, bilinmesi ve yükseköğretim kurumlarındaki özelleştirme de dahil değişim çabaları, bu kurumların saygınlığının korunması ve kalitenin yükseltilmesi gereğini ön plana çıkarmaktadır (Pashley G;1995:57-65).

Kuralların akademik "seçkinler" tarafından belirlendiği geleneksel üniversitelerden farklı olarak, günümüz üniversitelerinde açıklık, çeşitlilik ve her zaman alternatiflerin bulunması gibi kavramlar gelişmektedir. Bu kurumlara meslek edinme ve sosyalleşme süreci için gelen kişiler, öğrenciler, mevcut kuralları kayıtsız şartsız kabullenme yerine, artık bir "müşteri" sıfatıyla beklentilerine uygun koşullar ve ortamlar aramaktadır. Giderek kalabalıklaşan sınıflarda çok farklı kültürel ve sosyal kesimlerden gelen öğrencilerin bulunması, ülkemizdeki vakıf üniversitelerinde olduğu gibi eğitim-öğretim harcamalarına öğrencilerin daha çok katkıda bulunuyor olması, geleneksel üniversite yapısını çok doğal olarak değişime uğratmaktadır. Bu değişim bir yandan öğrencinin beklentilerine uygun, denetimine açık eğitim sistemi oluşmasını zorlarken, diğer yandan eğitici ve yöneticileri yeni tip "müşteri" karşısında yeni tavırlar geliştirmeye zorlamaktadır. Nitekim ülkemizde yeni kurulan vakıf üniversitelerindeki yöneticiler ve ders veren öğretim üyeleri şimdiden "bir yıllık eğitim için şu kadar dolar para ödeyen öğrenci sınıfta kalırsa ne olur?" türünden alışık olmadıkları soru ve sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Tüm bu nedenlerle, değişen koşullara uygun etik kurallarının olmaması durumunda üniversiteler uzun dönemde yıpranacak ve saygınlığından çok şey yitirebilecektir (Teale MW;1998:Part 2).

Kurumsal saygınlık ve değerlerin korunmasında bireylerin ve kurumsal yapının etik değerlerinin ayrı ayrı etkileri ve etkileşimi söz konusudur. Bir görüşe göre, iş yaşamındaki etik konular bireysel tercihlerle ilgilidir ve bireylerin değerleri bir bütün olarak kurum ya da örgütte yansımaları bulur (Epstein E;1987). Bir başka görüşe göre, kurum ya da örgütlerin oluşturdukları kültürel ortam çalışanların davranışlarını biçimlendiren önemli bir faktördür (Raiborn CA, Payne D;1990:879-889). Konuyla ilgili çeşitli araştırma sonuçlarının incelenmesi sonucunda, etik olmayan davranışların bireylerden çok kurumun kültüründen kaynaklandığı, çok düzgün bireylerin bile ortamı uygun olmayan bir kurumlarda olumsuz yönde değişim gösterdikleri dikkati çekmektedir (Frederick W;1988). Başka bir deyişle, kurumların ve mesleklerin saygınlığı açısından gerekli olan etik değerlerin, bireylerin subjektif

ahlak anlayışına bırakılması yerine kurumsal olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

İş etiği başlığı altında yer alan ve yüksek öğretim kurumları açısından önem taşıyan başlıca konular şu şekilde sıralanmaktadır (De George R;1989, Webley S;1993):

- Kişisel etik
- İşçi hakları
- Ayrımcılık
- Davranış kuralları
- Örgütsel sorumluluklar
- Çalışanların sorumlulukları
- Ticari kuruluşlarla ilişkiler
- Personel tarafından yapılan ihbarcılık
- Sanayi casusluğu
- Bilgisayar bilgilerinin güvenliği
- Rüşvet ilişkileri
- Şirket tazminatları
- Yönetici tarafından ödüllendirilme

Akademik etik konusunda pek çok gelişmiş ülkede hayli önemli mesafeler katedildiği, günün koşullarına uygun düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bunlar, her ne kadar çoğu kez yaptırım olmayarak ilkeler ve kurallar dizisi ise de, akademik yaşamın özelliğini ve toplum nezdinde saygınlığını korumayı hedefleyen anlamlı düzenlemelerdir.

Örneğin, ABD'nde "Amerikan Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği" tarafından ilk kez 1940 yılında kabul edilen ve değişen koşullara uygun olarak güncelleştirilen mesleki etik ilkeler pek çok üniversite tarafından benimsenmiştir.

Amerikan Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği tarafından kabul edilen mesleki etik ilkeler şu şekilde sıralanmaktadır (American Association of University Professors;1990):

- Öğretim üyeleri, bilginin geliştirilmesinin değerine ve saygınlığına inanan kişiler olarak üstlendikleri özel sorumluluğun bilincinde olmalıdırlar. Kendi konularındaki başlıca sorumlulukları, gerçeği aramak ve buldukları şekli ile ifade etmektir. Bu anlamda enerjilerini bilgeliklerini geliştirme ve iyileştirme doğrultusunda harcamalıdırlar. Bilginin kullanılması, geliştirilmesi ve aktarılması konusunda eleştirel öz disiplin ile yargılama zorunlulukları olduğunu kabul ederler. Kendilerinden entelektüel dürüstlük beklenir. Başka bazı ilgi alanları olsa da bunlar, sorgulama ve araştırma özgürlüklerini sınırlamamalıdır.

- Eğitimi olarak öğretim üyeleri öğrencilerin öğrenme amaçlı özgür çabalarına destek verirler. Öğrencilere kendi alanlarındaki en iyi eğitim-öğretim standartlarını sağlarlar. Öğrencilere bireyler olarak saygı gösterirler ve yol gösterici, danışman rolü üstlenirler. Öğrencilerin değerlendirilmesi

konusunda erdemli davranırlar ve dürüst akademik davranış geliştirilmesini teşvik ederler. Öğrenciler ile öğretim üyeleri arasındaki ilişkilerin "özel" niteliğine saygı gösterirler. Kişisel çıkarlar için öğrencilerden yararlanmamaya özen gösterirler, önemli katkıları takdir ederler ve öğrencilerin akademik özgürlüklerini korurlar.

- Meslektaşlar olarak öğretim üyeleri, eğitim-öğretim dünyasının üyeleri olarak üyesi oldukları topluluğun yükümlülüklerine sahiptirler. Astlarının özgür soru ve eleştirilerine saygı gösterir ve yanıt verirler. Düşünce ve görüş alış verişi sırasında başkalarının görüşlerine saygı gösterirler. Meslektaşları konusunda hüküm verirken olabildiğince objektif davranırlar. Kurumlarının yönetiminde sorumluluk üstlenirler.

- Kurumlarının mensubu olarak öğretim üyeleri, her şeyden önce etkili bir öğretimci ve eğitimci olmaya çalışırlar. Kurumlarınca belirlenmiş kurallara uymakla birlikte, gerekli gördükleri değişikliklerin akademik özgürlüğü engellemeyecek şekilde yapılması için eleştiri haklarını kullanırlar.

- Öğretim üyeleri, kurumları dışında yürüttükleri işlerin miktar ve niteliğini belirlerken başlıca sorumluluklarını göz önünde tutarlar. İşlerine ara veya son vermeye karar verirken bu kararlarının kurumun programları üzerindeki olası etkisini dikkate alırlar.

- Toplumdaki bireyler olarak öğretim üyeleri, diğer vatandaşların sahip oldukları hak ve sorumluluklara sahiptirler. Toplumsal sorumluluklarını yerine getirirken işlerine, öğrencilerine, çalışma alanlarına ve kurumlarına olan sorumluluklarını göz önünde bulundururlar. Toplumun bireyleri olarak konuşurken ve davranırken, üniversite adına konuştukları, davrandıkları izlenimi vermekten kaçınırlar. Özgürlük kavramına dayanan bir mesleğin mensubu vatandaşlar olarak, özgür sorgulama ve akademik özgürlüğün anlamını kamuoyuna benimsetme sorumlulukları vardır.

Kanada'da "Yüksek Öğrenimde Öğretim ve Öğrenme Cemiyeti" tarafından üniversitelerdeki öğretim üyeleri için hazırlanan bir başka etik kurallar dizisi de şu şekildedir (Murray H, Gilese E, Lennon M, Mercer P, Robinson M; 1998):

İlke 1: İçerik ve Kapsam Yeterliliği

Öğretim üyeleri kendi alanlarındaki mevcut geçerli bilgilere ve yeni gelişmelere hakim olmalıdır.

İlke 2: Pedagojik Yeterlilik

Öğretim üyeleri kendi konularında etkili bir eğitim-öğretim verebilmek için gerekli olan pedagojik strateji ve yöntemlerin, alternatifleri ile birlikte bilincinde olmalıdırlar.

İlke 3: Duyarlılık Gerektiren Konulara Özen Göstermek

Öğrencilerin duyarlılık gösterebileceği ya da rahatsız olabileceği konular olabildiğince açık, dürüst ve pozitif şekilde ele alınmalıdır.

İlke 4: Öğrencinin Gelişimi

Öğretim üyesi, kendi alanında öğrencinin entelektüel kapasitesini arttırmakla sorumludur. Bunu yaparken öğrencinin genel gelişimini bozacak davranışlardan kaçınmalıdır.

İlke 5: Öğrencilerle İkili İlişkiler

Öğretim üyeleri öğrencilerle sadece görev alanları ile ilgili olarak ilişi kurmalı, diğer ilişkilerden kaçınılmalıdır.

İlke 6: Gizlilik

Öğrencilerin sınav notları, kişisel bilgileri özel bilgiler olup bunlar öğrencinin rızası olmadan başkalarına verilmemelidir. (Bu ilkede, "bilgilerin verilmesinin öğrenciye yarar sağlaması, ya da başkalarının zarar görmesini engellemesi söz konusu değil ise" ifadesi de yer almaktadır.)

İlke 7: Meslektaşlara Saygı

Öğrencilerin eğitiminde sorumlu diğer meslektaşlara saygı duyulmalı, gerektiğinde işbirliği yapılmalıdır.

İlke 8: Öğrenci Değerlendirmesinin Geçerliliği

Öğrencinin değerlendirilmesi çok önemli bir konu olup dürüst biçimde ve geçerli yöntemlerle yapılmalıdır.

İlke 9: Kuruma Saygı

Öğretim üyesi mensubu olduğu eğitim kurumunun amaçlarına, politikalarına ve standartlarına saygı göstermelidir.

Yeni Zelanda'da "The Royal Society of New Zealand" üyeleri için zorunlu, ülkedeki tüm bilim adamları ile teknoloji alanında çalışanlar için isteğe bağlı olan mesleki standartlar ve etik kurallar bulunmaktadır (The Royal Society of New Zealand; 1998).

Bilimsel alandaki hatalı davranışların artması ve geleneksel bilimsel özerkliğin tehlikede olması gerçeğinden hareketle ABD'de 1993 yılında düzenlenen bir forumda, bilim ve teknoloji insanları, sosyal bilimciler, hükümet, sanayi ve medya temsilcisi uzmanlarda oluşan 450 kişilik bir çalışma grubu, bilimsel çalışma ve eğitim konusundaki

etik sorunlara yönelik önerileri belirlemişler ve "David Raporu" olarak bilinen dokümanın 100,000 meslek mensubuna ulaşmasını sağlamışlardır (Sigma Xi Center in Research;1993).

Akademik etik konular, ne tamamen bireylerin vicdanına, ne de yazılı hukuk kurallarına bırakılamayacak kadar önemli olup, değişen koşullara uyacak dinamik düzenlemeler gerektirmektedir.

Peki ülkemizde durum nedir?..

Akademik Etik Sorunlarımız Var mı?

Akademik etik sorunlarla ne denli içli dışlı olduğumuzu anlamak açısından kendi kendimize şu soruları sormak yeterli olabilir:

- Yaptığımız araştırmaların sonuçları başka -özellikle yabancı kaynaklı- çalışmalarla uyumlu çıkmasa da cesaretle yayınlayıp, savunabiliyor muyuz?

- Araştırmaya gerçekten katkısı olanları yeterince takdir edebiliyor muyuz? Yoksa yayına yazılacak isimleri kişisel ilişkilerimizin ışığında mı belirliyoruz?

- Araştırma ve yayın yaparken bunların diğer insanlara, topluma ve bilime olacak olan olası katkısını mı, yoksa yayın sayımızı arttırma kaygımızı mı ön planda tutuyoruz?

- Öğrenciler için hazırladığımız ders notlarını sürekli güncelleştirip yeni bilgilere dayandırıyor muyuz, yoksa yıllar boyu aynı ders notlarını mı kullanıyoruz?

- Kendi alanımızla ilgili kaç yayına aboneyiz, ya da yeni yayınlar için kütüphaneye ne sıklıkta giriyoruz? Yeni yayınları izleme çabamız yapacağımız çalışma için kaynak arama mı yoksa ders notlarını güncelleştirme amacımızdan mı kaynaklanıyor?

- Ders anlatmak bize heyecan veriyor mu? Yoksa maaş karşılığı yapmak zorunda olduğumuz gündelik sıkıcı işlerden birisi mi?

- Öğrenci psikolojisi, eğitim-öğretim yöntemleri konusunda özel bir eğitim gördük mü, ya da bu konulardaki gelişmeleri ne ölçüde izleyebiliyoruz?

- Danışmanı olduğumuz öğrencilerin tezi için harcadığımız enerji ve gösterdiğimiz özen, danışmanlığını yaptığımız bir özel sektör projesinden çok farklı mı?

Bu soruları arttırmak mümkün... Kendi kendimize dürüstlikle vereceğimiz yanıtları ise Peter Handke'nin ağzından özetlemek mümkün:

"Üniversitenin o profesörleri ve doçentleri kadar, konularından heyecan duymayan insanları bir daha hiç

görmedim... Sesleri, söylediklerinden ötürü asla (iyi öğretmenlerin kendi konuları karşısında kapıldıkları türden) bir şaşkınlık, hayranlık, ilgi, kendine soruş, saygı, öfke, hiddet, kendi-de-bilemeyişi titreşimine kapılmayan, samanla doldurulmuş unvan sahipleri gibi, tekdüze bir sesle durmaksızın vızıldarlar, vurgularlar, kurulmuşçasına konuşurlardı -tabii bir Homer'in göğüs sesiyle değil, sınavı anıştıran bir sesle-, olsa olsa aralara yavan bir espri ya da anlayanlara yöneltilmiş kötücül bir ima sıkıştırarak." (Handke P;1991:19)

Gerçekten de bugün ülkemiz üniversitelerinde -bazı istisnalar dışında- bilgi üretmek yerine bilgi aktaran, eğer uzmanlık alanı değil ise öğrenci psikolojisi, eğitim-öğretim yöntemleri bilgisinden yoksun, zorunlu olduğu yayın yapma çabasını yapılmış yayınlara benzer çalışmalar yapma alanında yoğunlaştıran, ekonomik kaygılar nedeniyle sürekli olarak gelir getirici ek iş arayışı içinde olan, dolayısıyla heyecansız hatta bezgin bir öğretim üyesi kitlesi ile karşı karşıyayız.

Böyle bir kitlenin "mesleki etik" sorunlarla ilgilenmesi gerçekdışı olacaktı gibi görünse de, var olan sorunları saptamak amacıyla Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Akademik Etik Komisyonu tarafından İstanbul'daki bazı üniversitelerde gelişigüzel örnekleme ile yapılan bir ön çalışmada (Tulun T, Can G, Atalayer G, Hayran O;1998), toplam 157 öğretim üyesine günlük hayatta çeşitli konularda karşılaşılabilecek çeşitli etik sorunların neler olduğuna ilişkin açık uçlu soruların yer aldığı anket uygulanmış ve şu sonuçlar bulunmuştur:

(Bu ön çalışmada evrenin temsil edilmesi amaçlanmadığından herhangi bir olasılıklı örnekleme yöntemi kullanılmamıştır. Dolayısıyla elde edilen sonuçların tüm öğretim üyelerine genellenmesi söz konusu değildir.)

İstanbul Teknik Üniversitesi ile Marmara Üniversitesi'nde toplam 157 öğretim üyesi bu ön çalışmaya katılmıştır. On üç öğretim üyesinin anketi tam doldurulmadığından değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Anket sonuçları değerlendirilen 144 öğretim elemanı arasında günlük hayatta herhangi bir etik sorunla karşılaştığını belirtenlerin oranı %72.9'dur (n=105).

Akademik hayatta etik sorunla karşılaşma durumunun çeşitli özelliklere göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. İstatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte erkek öğretim elemanlarının, yaşı 50 ve üzerinde olanların, doçentlerin, sağlık ve fen bilimleri alanında çalışanların daha çok etik sorun ile karşılaştığı görülmektedir.

En çok karşılaşılan etik sorunun eğitim-öğretim faaliyetlerine ilişkin olarak "eğitim-öğretime önem verilmesi" (%36.2) olduğu saptanmıştır.

Yönetimle ilişkilerde en sık karşılaşılan etik sorun %23.8

oran ile "kişisel, maddi çıkarların ön plana alınması ve bürokratik sorunlar" olup bunu %19 ile "atama, yükseltme jürilerinin kurulmasında ve akademik yükseltmelerde kriterlerin net olmaması" sorunu izlemektedir.

Yayın faaliyetlerine ilişkin olarak en sık karşılaşılan etik sorun "Nitelik yerine niceliğe önem verilmesi, benzer konuların tekrarlanması ve sahtecilik" (%28.6) olup, bunu "Maddi imkanların yetersizliği ve dengesizliği" (%7.6), "İsimlerin yazılması sırasında ekibin dikkate alınmaması" (%6.7) sorunları izlemektedir.

Araştırma faaliyetlerine ilişkin etik sorunlar arasında "Bütçe, kaynak ve imkan eksikliği" (%30.5) başlıca sorun olarak belirtilmiştir.

Meslektaşlarla ilişkilerde en sık karşılaşılan etik sorun olarak ise "Güvensizlik, kıskançlık, eleştiriye açık olmama gibi mesleki çatışmalar" (%21) ön plana çıkmaktadır.

Çalışmaya katılanların Akademik Etik konusunda düzenlenecek bir sempozyumda yer almasını istedikleri konuların dağılımı incelendiğinde, tüm grubun (n= 157) %42'sinin böyle bir toplantıda "Akademik etik'in tanımlanması, standart ve kriterlerin tartışılması" konularının ele alınmasını istediği görülmüştür.

Bu ön çalışmadan ortaya çıkan en önemli sonuç, öğretim elemanlarının "Akademik Etik" kavramına hayli yabancı olduklarıdır. Tüm grubun %72.9'u akademik hayatta herhangi bir etik sorunla karşılaştığını belirtmesine karşın, bu sorunların tanımlanmasında güçlük çekildiği görülmektedir.

Öğretim elemanlarının pek çoğu, bütçe sorunları, maddi imkanların yetersizliği gibi finansal ve özlük haklarına ilişkin sorunları etik sorun olarak tanımlama eğilimindedir. Anket uygulaması sırasında, önce anketi inceleyen bir öğretim üyesinin "öğretim üyelerinin yaş dağılımına ilişkin bir çalışma yapıyorsunuz herhalde" şeklindeki değerlendirmesi ilginçtir.

Bu sonuçlara uygun olarak çalışmaya katılanların % 42'sinin "Akademik Etik" kavramı ile bu konudaki standart ve kriterlere ilişkin olarak sempozyum önerdiği görülmektedir.

Etik sorunların tümü birlikte ele alındığında, "eğitim-öğretime önem verilmemesi", yayınlarda isim yazımına ilişkin sorunlar, araştırma ve yayınlarda nitelikten çok niceliğin ön plana çıkması, akademik yükseltme ve atama kriterlerinin uygun olmaması, mesleki çatışmalar ve iletişim eksikliği gibi sorunların karşılaşılan başlıca etik sorunlar olduğu dikkati çekmektedir.

Öğretim elemanlarımızın bir ölçüde yabancı oldukları etik kavramlar ile hayli içli dışlı oldukları gözlenen aka-

Tablo 1: Öğretim Elemanlarının Çeşitli Özelliklerine Göre Akademik Etik Sorunla Karşılaşma Durumu

Özellikler	Etik Sorunla Karşılaşmış %	Etik Sorunla Karşılaşmamış %
Cinsiyet		
Erkek (n=74)	74.0	26.0
Kadın (n=70)	72.1	27.9
	$X^2 = 0.125$ $p = 0.938$	
Yaş Grubu		
< 30 (n= 27)	59.3	40.7
30-39 (n= 49)	73.5	26.5
40-49 (n=48)	70.8	29.2
≥50 (n=20)	90.0	10.0
	$X^2 = 5.496$ $p = 0.138$	
Ünvan		
Profesör (n= 36)	75.0	25.0
Doçent (n= 28)	82.1	17.9
Yrd.Doç. (n= 26)	76.9	23.1
Öğr.Gör. (n= 11)	54.5	45.5
Araş.Gör. (n= 44)	64.4	35.6
	$X^2 = 4.829$ $p = 0.305$	
Çalışma Alanı		
Sağlık Bil. (n= 20)	75.0	25.0
Sosyal Bil. (n= 30)	66.7	33.3
Fen Bilim. (n=80)	75.0	25.0
Güzel San. (n=14)	57.1	42.9
	$X^2 = 2.673$ $p = 0.613$	
Toplam (n= 144)	72.9	27.1

demik etik sorunlar konusunda ciddi adımlar atılması gerekmektedir. Halen bazı yüksek öğretim kurumlarımızda bulunan "Etik Komite"ler ağırlıklı olarak araştırma etiği üzerinde durmakta, üniversitemizde yaşanan diğer etik sorunların çözümü için düzenlenmiş bir dokümana rastlanmamaktadır. Bu tür sorunların suça dönüşmesi durumunda başvuru ve yükseköğretim mevzuatımız içerisinde yer alan "Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği", adından da anlaşılacağı gibi disiplin ve ceza konularını düzenleyen bir yönetmelik olup etik anlamda "Taşıdığı sıfatın gerektirdiği vakara yakışmayan tutum ve davranışta bulunmak" (Resmi Gazete;1982) türünden, ne kastedildiği anlaşılmayan ifadeler içermektedir. Söz konusu Yönetmelikte yeni yapılan bir değişiklik ile "Bir başkasının bilimsel eserinin veya çalışmasının tümünü veya bir kısmını kaynak belirtmeden kendi eseri gibi göstermek" fiiline "üniversite öğretim üyeliğinden çıkarılma" cezasının getirilmiş olması (Resmi Gazete;1998), bu yolda atılmış önemli bir adım olmakla birlikte yeterli değildir.

Ülkemizde, ne Yükseköğretim Kurumunun, ne de meslek kuruluşlarının "akademik etik" konusunda belirlediği

ve yaygın olarak benimsenen bir ilkeler, kurallar dizisi ne yazık ki bulunmamaktadır. Eski üniversitelerimizin, bu sorunları, yılların birikimi olan "gelenekleri" ile aştığı düşünülebilir. Ancak, son yıllarda sayıları giderek artan ve öğretim elemanı bulmakta zorlanan yeni üniversitelerimiz ile vakıflarca kurulan yükseköğretim kurumlarımızda ne tür etik sorunların yaşandığı ya da yaşanacağı ve bu sorunların nasıl aşılabileceği, üzerinde durulması gereken önemli konulardır.

Ekonomik ve sosyal nedenlerle son yıllarda zaten çekiciliği kalmamış olan öğretim üyeliği mesleğinin saygınlığını, özerkliğini ve gücünü korumak ve geliştirmek ancak bu meslek mensuplarının çabaları ile mümkün olabilecektir...

KAYNAKLAR

American Association of University Professors. (1990) Statement on Professional Ethics. AAUP Policy Documents & Reports, 1990 Edition, pp.75-76.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1988) Ana Yayıncılık A.Ş., Cilt.1, 201.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1988) Ana Yayıncılık A.Ş., Cilt.8, 340.

Chalk R., Frankel MS, Chafer SB. (1980) AAAS Professional Ethics Project. American Association for the Advancement of science, 1515 Massachusetts Ave. NW, Washington D.C. 20005. AAAS Publication 80-R-4.

Dearing R. (1997) Higher Education in the Learning Society.

De George, R. (1989) Business Ethics. Third Edition, Macmillan.

Epstein E. (1987) Ethics in Business. Annual Conference of the European Business Ethics Network.

Frederick W. (1988) Survey examines corporate ethics policies. Journal of Accountancy, February 16.

Goodpaster, KE. (1996) Bridging East and West in Management Ethics: Kyosei and the Moral Point of View. **Error! Bookmark not defined..**

Hammer VN. (1998) Misconduct in science: Do scientists need a professional code of ethics? **Error! Bookmark not defined..**

Handke P. (1991) Yorgunluk Üzerine Deneme. Türkçesi: Cemal Ener, Nisan Yayınları:19.

Hannay DR. (1988) Lecture Notes on Medical Sociology. Blackwell Scientific Publications, 191.

Johns Hopkins University. (1998) Academic Ethics.

Error! Bookmark not defined..

Murray H, Gilese E, Lennon M, Mercer P, Robinson M. (1998) Ethical Principles in University Teaching. **Error! Bookmark not defined..**

Pashley G. (1995) The ethics of organisation. In "Professional Ethics and Organisational Change in Education and Health" (ed. Christine Henry), Edward Arnold, a division of Hodder Headline PLC, London. 57-65.

Raiborn CA, Payne D. (1990) Corporate codes of conduct: a collective conscience and continuum. Journal of Business Ethics, 9, 879-889.

Resmi Gazete. (1982) Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği. Sayı: 17789, Madde-5/e.

Resmi Gazete. (1998) Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik. Sayı:23516, s.22.

School of Public Health Johns Hopkins University. (1998) Academic Ethics. **Error! Bookmark not defined..**

Selsam H. (1995) Etik: Yeni Değerler ve Özgürlük. (Çev.Yüksel Demirekler) Yaba Yayınları: 58, İstanbul.

Sigma Xi Center in Research. (1993) Sigma Xi Forum: Ethics, Values and the Promise of Science. February 25-26, 1993, San Francisco, California. **Error! Bookmark not defined..**

Teale, MW. (1998) The Professors Puzzle: An analysis of ethical issues in higher education in the UK, Part 1. **Error! Bookmark not defined..**

Teale MW. (1998) The professors' puzzle: An analysis of ethical issues in higher education in the UK, Part 2. **Error! Bookmark not defined..**

The Royal Society of New Zealand.(1998) Code of professional standards and ethics. **Error! Bookmark not defined..**

Tulun T, Can G, Atalayer G, Hayran O. (1998) Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Akademik Etik Komisyonu Yayınlanmamış Komisyon Raporu.

University of Colorado at Boulder. (1998) Academic Standards. **Error! Bookmark not defined..**

Webley S. (1993) Codes of Business Ethics: Why Companies Should Develop Them-And How. The Institute of Business Ethics.

Webster's New Collegiate Dictionary. (1975) Springfield, Mass.:G.& C. Merriam Company. http://www.m-w.com/cgi-bin/dictionary.